

Janiš, Dalibor; Šenkýřová, Jana

**Hranice statků a pozemků - jejich zachycení v písemných (právních)
pramenech**

Archaeologia historica. 2004, vol. 29, iss. [1], pp. 193-202

ISBN 80-7275-049-6

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140572>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hranice statků a pozemků – jejich zachycení v písemných (právních) pramenech

DALIBOR JANIŠ – JANA ŠENKÝŘOVÁ

Meze a hranice co jsou? Předně a nejprve sluší vědět, že meze a hranice sou ta místa, kde se soused od souseda grunty neb dědinami svými dělí, a kde se gruntové a dědiny obou sousedův, podlé sebe grunty majících, jenž žádného souseda gruntův a dědin mezi nimi není, začínají a skonávají. Odkad slove? A slove hranice, jako hradnice, a meze, jako mezi; jakoby řekl: Hradnice mezi sousedy, že se tu jeden soused znamenímí meznímí od druhého souseda hradí. Těmito slovy charakterizoval základní pojmy v právním spise o mezích a hranicích z roku 1600 Jakub Menšík z Menštejna (Menšík, 153). Různé popisy a vymezení hranic nacházíme již v nejstarších písemných pramenech diplomatické i narativní povahy (např. Kosmas, 11, 22–23, 49–50, 131, 137–140). V tomto příspěvku se zaměříme především na formální stránku dané problematiky. Na základě konkrétních dokladů zejména z listinného materiálu bude věnována pozornost způsobu vymezení (a následně i popisu) hranic a jeho formálnímu zachycení v pramenech právní povahy.¹

V nejstarších dochovaných listinách z českého prostředí popisy hranic zpravidla úzce souvisí s termínem *újezd*, který je používán jako obecný výraz pro označení určitého území (nejnověji Teplý 1997, 9–32).² Nejčastěji byl používán termín *circuitus* (CDB I, č. 52, 53; č. 55, 57; č. 158, 163–165; č. 279, 245 aj.) a také *ambitus* (CDB I, č. 204, 192; č. 295, 263–265). V nejstarších listinách se objevují i jejich české ekvivalenty *újezd* (1143–1148: *vgezdz, quod Skalika dicitur*, CDB I, č. 156, 160; 1159: *ambitum, quod sclavonice vgehcs dicitur*, CDB I, č. 227, 205; 1181: *ambitum vgiez boemice appellatum*, CDB I, č. 295, 263–265) a *ochoz* (falzum k roku 1210: *silva, que vocatur Obetna ochozv*, CDB II, č. 364, 393–397), a to i v podobě místních jmen *Újezd, Újezdec, Na Újezdě, Na Újezdci, Ochoz* (CDB I, passim; Teplý 1997, 9–10). Vedle nich byly užívány i obecné výrazy *silva* (v případech zalesněných, dosud neosídlených území) a *predium*, které byly chápány jako jejich synonyma (1175–1178: *tota silva adtinente, que vulgari vocabulo circuitus vocatur*, CDB I, č. 285, 251; 1175: *predium nomine Ogiezdz*, CDB I, č. 278, 243–244).

Označení *circuitus* – *újezd* je odvozeno od základní formy, kterou byly stanoveny a vytýčeny hranice daného území, a to obcházením nebo objížďením (*circumire, ambire*). Tento postup byl nutný i v případě prodeje, směny či darování určitého území a v obyčejové podobě byl pevnou součástí zemského práva (1241: *donatione ... possessiones ... de gracia speciali iussimus assignari et secundum terre consuetudinem per circuitum lymitari*. CDB IV/1, č. 8, 67–68; 1251: *... que lex et consuetudo circumequitacio dicitur, sive ummerithunge Teutonice, sive obyezda Boemice appellatur*. CDB IV/1, č. 220, 384–386). Obejitím hranic prodejce či dárce prokázal svoji vlastnickou svrchovanost nad daným územím, zatímco druhá strana se tak seznámila s rozsahem újezdu a jeho obejitím symbolicky nabyla vlastnické právo (1240: kupní cena za jistou ves byla doplacena po ukázání a obejití hranic – *post ostensionem metarum et circuitum*, CDB III/2, č. 258, 350–351).

Hranice byly obcházeny či objížďeny na koních (*circumequitacio*) za přítomnosti svědků, kteří byli povoláváni také v případě sporů či upřesnění jejich průběhu. K roku 1178 je doloženo, že rozsah újezdu ležícího na řece Sázavě byl upřesněn za přítomnosti sousedů (*vicini*) a urozených (*coram nobilibus*), tj. zeměpanských úředníků či jiných velmožů (CDB I, č. 287, 251–253). Přítomnost sousedů – vesničanů v roli svědků je doložena i v pozdějším období (1180–1182, CDB I, č. 295, 263–265; falzum k roku 1210: *mete sunt per venatores assignate, vicinis non contradicentibus*, CDB II, č. 364, 393–397; falzum k roku 1269:

hranice určili v souladu se zemským právem úředníci, šlechtici a *ossadni*, CDB V/2, č. 599, 193–195; srov. Žemlička, 1997, 194–195). V roce 1292 byl řešen spor mezi velehradským klášteřem a Siegfřidem Sirotkem z Nejdku o jisté pozemky mezi klášteřní vsí Přítlukami a hradem Nejdkem. Obě strany postavily jako svědky k novému vyznačení hranic v listině vyjmenované usedlíky z okolních vsí. Hranice začínala u velkého kamene, který nechal Siegfřidův otec přitáhnout třemi páry volů a usadit jako mezní znamení. Dále hranici tvořily mohutné staré pahýlovité stromy, do kterých byla vysekána znamení. Pokračovala stezkou procházející středem místa zvaného *Puorchstal* a dalšími místy dle vyjádření svědků. Na místě hranic byly znovu navrženy staré kopce jako mezní znamení (CDM IV, č. 306, 389–390). V roce 1298 řešil zemský hejtman Raimund z Lichtenburka a Markvard z Budišova jako zvolení rozhodci spor mezi zábrdovickým klášteřem a Vilémem z Dambořic, který se týkal hranic vesnice Kameneč. Oba rozhodci shromáždili a přísahou zavázali staré osedlé lidi z okolí, kteří je potom dovedli na pole. Postupovali po jednotlivých hraničních znameních a rádlom nechali vyorat jednu brázdou na místě hranice. První hraniční znamení (*meta*) bylo na cestě, druhé u cesty, třetí a čtvrté na jakési hoře (*in monte*), páté pod touto horou u vrby, šesté u mostu na cestě a sedmé u této cesty (CDM V, č. 103, 105–106).

Účast konkrétních zeměpanských úředníků při obcházení a určování hranic dokládají pro starší období i další zprávy. V roce 1219 objeli koňmo hranice vsi Bojenice náležející milevskému klášteři královi úředníci podkomoří Zdislav a vilik Předvoj společně s dalšími osobami (listina jmenuje 26 z nich). Na hranicích dělali znamení a na dalších místech nechali udělat kopce (CDB II, č. 188, 174–175). V roce 1225 velmoži Lev, Vojslav Hovořiš a králův znojemský vilik Děřich obešli (*circueuntes*) dva statky (*predia*), které směřoval třebíčský klášter s paní Heilwidou, a potvrdili jejich stejnou hodnotu (CDB II, č. 271, 265). Podobně v roce 1239 řada úředníků obešla statky velmože Viktora a byly vyznačeny hranice (*circuierunt metas ville, certis limitantes signis*, CDB III/2, č. 214, 280–283). Vedle hlavních zeměpanských úředníků (beneficiářů) se často mezi osobami, které obcházely hranice, jmenují i nižší úředníci – pūhončí (falzum k roku 1200, CDB II, č. 351, 362–364) a zejména lovčí (1239, CDB III/2, č. 214, 280–283; falzum k roku 1201, CDB II, č. 352, 364–368). Šlo o osoby znalé terénu, které byly schopny na místě určit přesný průběh hranice (falzum k roku 1210: *mete sunt per venatores assignate, vicinis non contradicentibus...* CDB II, č. 364, 393–397; Jan, 1999).

Hranice jsou v listinném materiálu označovány výrazy *mete*, *termini* a *limites*. Všechny tyto výrazy mají v zásadě shodný význam – označují hranice ve smyslu dělicí linie i jednotlivá hraniční znamení. V citovaném listinném materiálu lze přesto najít některé drobné rozdíly. Slovo *meta* je častěji používáno jako výraz pro hraniční znamení (synonymem je v tomto případě také často používané slovo *signum*). Zmiňované výrazy jsou také užívány současně i vedle sebe v různých, někdy poněkud tautologických spojeních (např. CDB II, č. 364, 393–397; CDB IV/1, č. 171, 277–282; CDB V/1, č. 384, 569–570 apod.). Plurál *termini* může znamenat i území, nejen tedy (plurál) hranice (Teplý 1997, 12).

Předmětný diplomatický materiál (zejména falza) obsahuje v souvislosti s popisem hranic i četné bohemismy. Nejčastěji se objevují výrazy *kopec* a *hranice*. Zatímco první z nich označuje bezesporu zvláštní mezní znamení – hromadu kamení (viz níže), druhý měl patrně dvě významové roviny. Jednak byl obecným výrazem pro pojmenování (jakýchkoliv) hranic a zároveň je používán i jako speciální výraz vedle termínu *kopec*. Příkladem může být falzum k roku 1269, ve kterém jsou vyjmenována konkrétní hraniční znamení (*meta*, *signa*) označovaná střídavě jako *kopecz*, *kopci*, a *hranicie* (CDB V/2, č. 599, 193–195; podobně CDB II, č. 352, 364–368; č. 376, 412–415). Výraz *hranice* tak v daném případě mohl označovat jiný typ hraničního znamení – snad dělicí příkop či brázdou, ke kterým ukazuje i možný etymologický význam tohoto slova (Machek 1968, 183). Jako *hranice* jsou označeny také stromy, na kterých byla zvláštní znamení (*quercus ei in ipsa est meta, id est hranicie, ad arborem, que dicitur yedl, in qua sunt mete, id est hranicie*, CDB II, č. 352, 364–368; Brandl 1869, 121). Falzum k roku 1249 dokládá i výraz *meze* (*certis signis, que*

meze vel kopci in vulgo dicuntur ... certis signis, que vulgo kopci vel hranice dicuntur, CDB IV/1, č. 171, 277–282). Vedle těchto výrazů se objevuje i poněkud záhadný bohemismus úročiště (falzum k roku 1200: *predictorum bonorum limites antiquos sive vrocyscie*, CDB II, č. 351, 362–364; falzum k roku 1220: *per certas metas, quae vulgo hranicie vel kopczy sive vrociscie dicuntur*, CDB II, č. 376, s. 412–415). Přesný význam tohoto slova, které záhy vyšlo z užívání, je nejasný – pravděpodobně je označením určitého (hraničního) území, nikoli nějakého hraničního znamení.³

Hranice statků a pozemků byly vytýčovány liniemi a jednotlivými body. V zásadě lze rozdělit do dvou základních skupin – hranice tvořené přirozenými (přírodními) útvary a hranice vyznačené objekty vytvořenými lidskou činností. Druhou skupinu lze ještě rozdělit na ty, které byly původně vytvořeny za jiným účelem a teprve časem začaly označovat průběh hranice (např. cesty, budovy, mosty), a dále na objekty, které sloužily výlučně k označení hranic (Maisel 1989, 291–297). S řadou těchto útvarů byly spojeny i různé místní a pomístní názvy a popisy hranic tak jsou důležitým pramenem historické geografie a toponomastiky.

Přirozené hranice tvořily nejčastěji vodní toky. Jsou označovány obecně jako *aqua* (např. CDB I, č. 158, 163–165) a nebo jsou odlišovány větší a menší vodoteče – řeky a potoky (*fluvius, flumen; rivus, rivulus*, např. CDB I, č. 279, 245; č. 287, 251–253; č. 375, 348). Zmiňovány jsou i nestálé struhy dešťové vody (*per aquam pluvialem*, CDB V/1, č. 290, 431–436). Jednotlivé přirozené mezní body pak tvořila prameniště (*fons; ortus fluminis; origo fluvii*), studánky (*fonticulus, qui Czieschow vocatur*), soutoky (*confluens*), umělé pak mosty (*pons*) a brody (*vadum; antiquum vadum*) (CDB I, č. 291, 257–260; č. 399, 411–415; II, č. 351, 362–364; CDB V/1, č. 290, 431–436 atd.). Hranice vedla zpravidla středem vodního toku a každému z vlastníků tak náležel příslušný břeh. Ve falzech ze 14. století týkajících se statků kláštera Hradisko je výslovně stanoveno, že všechny řeky a potoky, které tvoří hranice předmětného území, náleží se břehem a vodou klášteru a jeho poddaní na něm mohou bez překážky stavět mlýny (CDB II, č. 352, 364–368; č. 376, 412–415). Dalšími přirozenými hranicemi byly kopce a hory (*mons; Cralowa hora*; CDB I, č. 375, 348; CDB II, č. 351, 362–364) nebo jejich vrcholky a hřebeny (*ad summitatem montis*, 1241, CDB IV/1, č. 4, 59–64) tvořící v některých případech rozvodí (*ad cacumina moncium... a quibus aqua decurrit ad terram Morauię*, 1256, CDB V/1, č. 93, 167–168). Přirozené mezní body tvořily také různé viditelné a výrazné přírodní útvary – skály a balvany (hranice olešnického újezdu tvořily bílé kameny – *albi lapides*, hranice statků velehradského kláštera tvořil *ad occidentem lapis, qui dicitur kralow stol* – CDB I, č. 386, 368–371, CDB II, č. 321, 321–322), dále stromy, na kterých byla často různá znamení (borovice, dub – *quercus ei in ipsa est meta, id est hranicie*, jedle – *ad arborem, que dicitur yedl, in qua sunt mete, id est hranicie*; vrba, CDB I, č. 386, 368–371; č. 390, 396; II, č. 352, 364–368; CDM V, č. 103, 105–106), keře (*ad rubum, qui vulgo dicitur Rokitowi kerz*, CDB II, č. 352, 364–368), jeskyně (*spelunca, que Rothotatech dicitur*, CDB II, č. 367, 399–401), jámy (*ad foueam dictam Barthonis*, CDM X, č. 42, 34), bažiny (*palus*, CDB IV/1, č. 4, 59–64; *per limum, quod vulgariter dicitur bahno*, CDM IX, č. 448, 363), jezera (*gezera*, CDB IV/1, č. 171, 277–282) apod. Do této skupiny lze zařadit i často uváděná místa (*locus*) nesoucí pomístní názvy (CDB II, č. 351, 362–364; č. 352, 364–368; V/2, č. 599, 193–195). V konkrétních případech je těžké posoudit jejich charakter – zda šlo o obdělávaná či pustá (zpravidla zalesněná) území. K roku 1241 se připomíná místo, které tvořilo hranici a které obýval starý poustevník (*in locum, ubi mansit antiquus heremita*, CDB IV/1, č. 4, 59–64).

Z objektů, které byly vytvořeny lidmi původně za jiným účelem, se v citovaných listinách nejčastěji připomínají stezky a cesty, často s různými názvy a označené jako starobylé či veřejné (*via, antiqua via, via publica, antiqua strata, maiora strata, antiqua semita*, CDB I, č. 279, 245; č. 287, 251–253; II, č. 351, 362–364; CDB IV/1, č. 4, 59–64). Dalšími takovými objekty mohly být zmiňované mosty, dále například opuštěné budovy, mlýny, kovářny, studně (Maisel 1989, 291).

Z umělých hraničních znamení se ve sledovaném diplomatickém materiálu připomínají nejčastěji tzv. *kopce*, které tvořily uměle vytvořené hromady kamení (dovědčuje to zpráva z roku 1241, kdy takové hraniční kopce nesly i název – *abinde in cumulos Kamenicopyk dwa*, CDB IV/1, č. 4, 59–64). Mohly být vytvořeny i z navršené hlíny a v takových případech byly zřejmě obkládány trámy proti rozplavení (falzum k roku 1201: *acervus magnus, qui vulgo dicitur copecz trabibus circumdatus*, CDB II, č. 352, 364–368). Do kopců byly ukrývány různé věci, které v případě sporu měly prokázat, že takový kopec je skutečným mezním znamením (falzum k roku 1203 uvádí, že do kopců byla vložena skrytá znamení – *signa occulta*, CDB II, č. 356, 374).⁴ Jako mezní znamení mohly sloužit i skutečné mohyly, jak o tom svědčí zpráva z roku 1241: *inde in sepulchrum Winichopez... abinde in sepulchrum Oroszowcoph* (CDB IV/1, č. 4, 59–64; srov. také Brandl 1869, 126). Dalšími hraničními znameními byly kameny, které byly na daném místě uměle umístěny (viz výše zpráva z roku 1292), dále brázdy, rýhy, ploty apod. (Brandl 1869, 125–127).

Hranic, jejich označování a procesních pravidel při hraničních sporech se různě dotýkají i dochované právní knihy a zemská zřízení. Ustanovení o *meziích* obsahovala nejstarší známá právní kniha týkající se českého zemského práva – tzv. Rožmberská kniha z první poloviny 14. století. Daný článek, jehož název dokládají dnes známé rukopisy této právní sbírky, však obsahovala zřejmě jen starší, nedochovaná redakce (KRožm, 18–19, 85). Nejstarší známá procesní pravidla tak zakotvuje návrh zemského zákoníku Karla IV. z roku 1355 (*Maiestas Carolina*). V případě sporu o hranice královských lesů měl šlechtic, který vznesl určitý nárok, postavit devět šlechticů (*nobiles vel clientes*), podobně z královny strany mělo být postaveno devět hajných nebo služebníků (*silvani seu servitores*) jako svědků. Spor měl řešit královský purkrabí nebo vilik společně s jedním nebo dvěma rytíři vyslanými králem přímo na sporné místo a obě strany měly vést k dohodě. Poté měly být hranice označeny velkými kopci a pevnými hranicemi (*fodi faciant magnos acervos et terminos stabiles atque notos infigere*). V případě neshody měly být z každé strany ze zmíněných devíti osob vylosovány tři osoby, které měly svědčit pod přísahou. Podle jejich svědectví mělo být rozhodnuto a osazeny kopce a hranice (MCar, 132–133, 138). Podobně právní kniha *Ordo iudicii terrae* z poloviny 14. století obsahuje ustanovení týkající se porušování hranic (*Ordo*, 244).

Zatímco v českém zemském právu se vytvořilo samostatné řízení (mezní soud) pro hraniční spory, na Moravě rozhodoval tyto spory přímo zemský soud (Stieber 1914). Základní údaje poskytuje právní kniha, kterou v 80. letech 15. století sepsal moravský zemský hejtmán Ctibor Tovačovský z Cimburka. V případě sporů o meze a hranice páni zasedající na zemském soudě nemohli rozhodovat, protože *nemohú podle slov, ani místa ani toho nevidúc, oč pře jest*. Z toho důvodu byli na sporná místa vysíláni menší zemští úředníci v čele s brněnským nebo olomouckým purkrabím, kteří měli ohledat hranice, vyslechnout svědectví *lidí starožitných* a pro zemské soudce vyhotovit písemnou zprávu, na základě které by mohli rozhodnout. Obě sporné strany museli úředníkům zaplatit příslušné poplatky, zajistit jídlo a pití a postavit příslušné svědky – *lidí starožitmé, kteříž vědí meze a ukázati chtějí je a mohú a pravdu chtějí pověděti i spraviti*. Úředníci měli vést obě strany nejprve ke smíru a dohodě, *aby obapolně v hromadu stúpili a mezi se bú pomluvili, na své víry, cti a duše v pravdě se upamatovali a se srovnali, aby pravda nalezena býti mohla*. V případě dohody měli být svědkové vyslyšeni bez složení přísahy. V opačném případě museli být svědkové vzati pod přísahu a jednotlivě před úředníky vypovídat (KTov, 74–76). Podle jednoho rukopisu Drnovské knihy (upraveného podle Knihy Tovačovské, Čáda 1968, 88) se meze a hranice *vyměřují potoky, hródami, kamením velikým a příkopami, dřívím a na nich znamením etc*. V případě dohody sporných stran *tehdy hnedky věsti jim káží a za nimi hned s rylí jdú a naznamenávají. A když hranice tak provedú, potom kopci neb jinými znameními to lépe znamenají. A pacholata malá i větší při tom míti mají a mrskati, aby hranice a jich vyměření pomněli* (KTov, 127).

Drnovská kniha ze začátku 16. století vychází ve svých ustanoveních z textu Knihy

Obr. 1. Přemístění hraničních kamenů bylo považováno za závažný delikt. Dřevořez, Joost Damhouder: *Praxis rerum criminalium*. Frankfurt 1565, fol. 233r (Kocher 1992, 116).

Tovačovské a dále jej doplňuje. V případě, že *nesrovnají-li se svědkové obapolní tak, jakž o tom napřed stojí, tehdy [úředníci] káží vyrýti v zemi hrob, coby v něm čtyři mohli kleknouti, tu, odkudž mají počítí věsti ty meze aneb ohradnice, a prostruč na vymýtané zemi koberec proti východu slunce, položiti naň krucifix a pak vždy po 4 svědcích káží kleknúti do toho hrobu bosým, v košili, prostovlasým beze vši braně a pásu, a tak každý má dva prsty položiti na Boží umučení a takto přísahati po písari, každý jmenujíc se křtěným jménem: „Přisahám pánu Bohu ...“* Drnovská kniha podrobně rozepisuje poplatky a další zabezpečení poskytované úředníkům spornými stranami – *obě strany platte jim a při mezích je chovajte jídlem, pitím i obrokem; a také škody, hřebík, podkovu, šín, kolo i kůň, umřel-li by jim zaplatte.* Jistá plnění byla poskytována i svědkům a vítěz hraničního sporu mohl neúspěšnou protistranu žalovat o všechny náklady (KDrn, 59–61). Další upřesnění přineslo na základě sněmovního usnesení z roku 1520 moravské zemské zřízení z roku 1535. Zprávu o svědectvích měli menší úředníci před zemským soudem přednést za přítomnosti obou stran, které nesměly proti nim svévolně bez dostatečného důvodu mluvit (ZZ 1535, č. 60, 71).

Řadu dokladů o způsobech označování hranic a o pravidlech, kterými se řídili mezní spory, přinášejí pühonné a nálezové knihy moravského zemského soudu. V souladu s pravidly zemského práva hranice statků a pozemků vymezovaly kameny (např. LCS VII, č. 879, 175; V/1, č. 625, 150; č. 630), hromady kamení – kopce (LCS V/1, č. 630, 151–152), ploty (LCS V/2, č. VII, č. 879, 175), příkopy (LCS VII, č. 415, 69), stromy (LCS IV/1, č. 1062, 238; IV/2, č. 139, 290). Majetkem, který bylo nutno vymezit, mohla být také feka –

Obr. 2. Jakub Menšík z Menštejna: *O meze, hranicích...* Praha 1600 (MZA Brno, G 21, inv. č. 533, titulní strana).

o poplatcích, které byl nucen uhradit zemským úředníkům: *puolčtvrte hř[ivny] gr[ošů] šir[okých] a od XXIII svědkuov XXIII lotuov gr[ošů] šir[okých]* (LCS VI, č. 1932, 319).

V případě, že došlo k hraničnímu sporu mezi alodním a manským statkem, byla k ohledání hranice povolána i druhá strana, v tomto případě olomoucký biskup. Tak tomu bylo například v roce 1480 ve sporu *o meze a vodu* mezi panem Tunklem a Rájeckým, kdy soud rozhodl, *že páni časem svým to ohledati kázati chtějí, a kníže milost kněz biskup také k tomu své poslati ráčí, neb jeho milosti manství se dotýče* (LCS V/1, č. 233, 42; č. 421, 93). Jak již bylo uvedeno, k ohledání hranic tradičně podle zemského obyčeje vyjížděli menší zemští úředníci. Přesto však v roce 1487 byl zemským soudem k meznímu sporu vyslán kromě menších zemských úředníků také brněnský sudí pan Václav z Ludanic. Jednalo se o vymezení pěti lánů lesu příslušících k hradu Cornštejnu (LCS V/1, č. 497, 118).

Samotné ohledání sporného místa nemuselo být vždy jednoduché ani pro menší zemské úředníky. Jejich jménem žaloval v roce 1493 Filip z Víckova, toho času komorník menšího práva zemského, Jana z Dalčic, *že podle nálezu panského na mezích jsme dvakrát u něho byli, práci a útraty jsme učinili a skrze jeho neopatření před lúpežníky lesními u veliké nebezpečnosti jsme byli, od úřadu nám nic nedal, trunka piva ani kusu chleba v těch horách nám nepodal* (LCS VI, č. 1945, 321).

V českém zemském právu se vyvinulo samostatné řízení o hranice – mezní soud (Stieber 1914). Podle českého zemského zřízení z roku 1549 v případě sporu o hranice vyjel

jest se uvázal v kus řeky mej Sázyvy od Pekelného kamene až do lúky kamenem vysázenej (LCS VI, č. 1955, 323; č. 1957, 323; č. 1971, 325).

Spory se často týkaly svévolného posunutí či zničení mezních znamení, například v púhonu z roku 1493: *že jest příkop vymetal a hranice sobě dělal bez vědomí mého a v tom i kamení hraničné* (LCS VII, č. 415, 69), k roku 1481, *že mi srúbili hraničné dubí, okopané, omezené od starodávna na Bílanských lesích* (LCS VI, č. 601, 102) nebo vytvoření nových, jako například v roce 1481: *že zdělal a kázal splésti plory na mezi, kteráž dělí mezi panstvím naším a jeho, ježto ty plory jsou k škodě naším lidem* (LCS V/2, č. 638, 379) (obr. 1).

Některé z púhonů a nálezů podávají informace o účasti svědků, jejichž počet se však liší. Například v roce 1437 ve sporu olomoucké kapituly s Bernardem z Hlubokého *svolily se strany, aby každá strana šest člověkuov vydala starožitných svědomých hor a těch dvanáctě jsou prve přísiehli každý na Božích mukách a pak najprv ze spolka pravili, že jsou hranice* (LCS III/2, 486–488). Ovšem v žalobě, kterou v roce 1493 podal k zemskému soudu Jiřík ze Zástřizla a z Litencic je uveden dvojnásobný počet svědků, tedy dvacetčtyři. Díky tomuto púhonu jsme také zpraveni

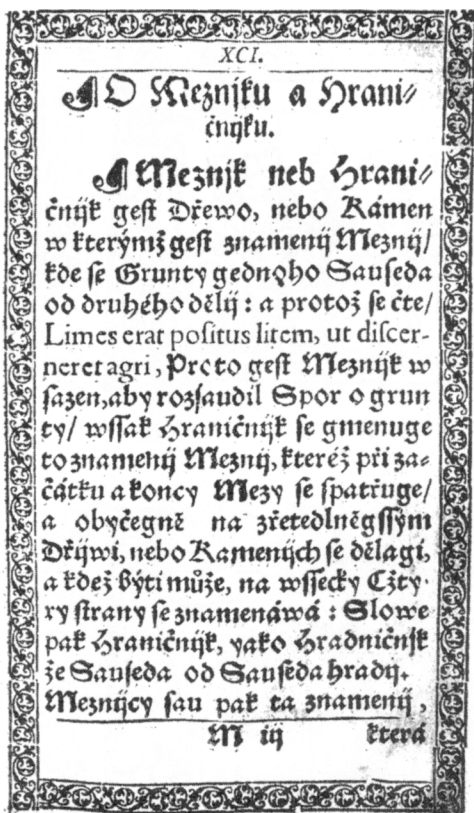
Obr. 3. Jakub Menšík z Menštejna: *O meze, hranicích...* Praha 1600 (MZA Brno, G 21, inv. č. 533, výřez z dřevorezu – vedení svědků na hranice).

Obr. 4. Jakub Menšík z Menštejna: *O meze, hranicích...* Praha 1600 (MZA Brno, G 21, inv. č. 533, výřez z dřevorezu – přísaha svědků v hrobě).

Obr. 5. Jakub Menšík z Menštejna: *O meze, hranicích...* Praha 1600 (MZA Brno, G 21, inv. č. 533, výřez z dřevorezu – zasedání mezního soudu ve stanu, vedle vyobrazení nářadí k vytýčení hranice).

Obr. 6. Jakub Menšík z Menštejna: *O meze, hranicích...* Praha 1600 (MZA Brno, G 21, inv. č. 533, list XCI – *O mezníku a hraničnicku*).

mezní, kteréž při začátku a konci mezí se spatřuje a obyčejně na zřetednějším dříví nebo kameních se dělají, a kdez býti může, na všechny čtyry strany se znamenává... Mezníci sou pak ta znamení, která se mezi nimi sázejí a od jednoho hraničníka na druhý ukazují... Také mezi mezníky bývají znamení mezní, jako lízy a jiná znamení, kterážto když sou pravá, znamení vedou a ukazují z mezníku na mezník, jako mezníci z hranice na hranici. Menšík tedy podle významu rozlišuje tři typy znamení – hraničnický, mezníky a ostatní doplňující znamení – která se dělávají v stromu, dřevu, v skále neb kamenu... Znamení mezní v stromu neb v dřevě se dělá kříž vytesaný, vysekaný nebo vyrytý nebo vypálený, lízy, kalich, střely, vyrytí let nebo jména, a jiné rozličné rytiny nebo řezby a tesaniny, i hřebů železných vražení. Jakub Menšík se ve svém spise také velmi podrobně zabývá stromy, jejich vzrůstem, kvalitou a druhem dřeva (dub, jedle, smrk, bříza, borovice) vzhledem k trvanlivosti mezních znamení v nich vyznačených či zasazených. Stejně tak se zabývá i kameným mezníkem, jež má býti obzvláštního způsobu, rozdílný od jiného kamene, jakž velikostí, zvláště na důchost, tak také jiného jádra kamene, nežli jest kámen toho dna... a pod ním má býti znamení podle napřed psaného způsobu: vokuje, kusy cihly, uhlí, nebo oblatkové kamení, a ti slují svědkové mezníka... Na kamenu mezním má býti znamení kříže, neb jiné znamení jisté vytesané. Podrobně se autor věnuje usazení mezních kamenů, jejich vzhledu i tvaru, zapuštění do půdy apod. (Menšík, 192–197).

Velký prostor Jakub Menšík určil jednotlivým fázím hraničnického sporu. Obě strany se měly nejprve přátelsky srovnat a teprve po neúspěšném jednání se měly obrátit na nejvyššího purkrabí pražského. Ten tvořil mezní soud společně se dvěma soudci, kteří byli povo-

purkrabí pražský na určené místo, a to na náklady původce (žalobce). Původ měl purkrabímu přidat řečníka, rychtáře a šest přísězných konšelů, podobně šest konšelů měl postavit i pohnaný (ZZ 1549, čl. Q 37, 331). Každému, kdo by mezníky vymetal, anebo přesekal, anebo je jinam přesadil nebo překopal, aneb jakkoli jinak předělal, bez vůle a vědomí toho, s kým ty mezníky spolu má, hrozila pokuta 20 kop grošů českých za každý poškozený mezník a byla žalovatelná před větším zemským soudem (ZZ 1549, čl. E 21, 206). Poslední redakce českého zemského zřízení z doby před stavovským povstáním odkazuje ke starší úpravě (RedZZ, čl. O XXXVIII, 356) a především na spis místosudního Království českého Jakuba Menšíka z Menštejna na Mokropsech a Vonoklasech *O mezích, hranicích, soudu a rozepři mezní i příslušenství jich v království českém...* z roku 1600 (RedZZ, čl. O XLVII, 360).

Menšíkovo dílo se stalo dodatkem k zemskému zřízení a bylo schváleno Rudolfem II. a zemským sněmem. Jakub Menšík se v 93 člancích zabývá vymezením pojmu meze a hranice, způsobem jejich vytyčování a podrobně popisuje procesní pravidla mezního soudu (obr. 2).

Autor poměrně přesně definuje pojmy mezník a hraničnick. Hraničnick je znamení

láni ze soudu nejvyššího purkrabství pražského. Osazenstvo mezního soudu doplnili obě sporné strany, každá třemi osobami ze stavu panského či rytířského. Nejvyšší purkrabí stanovil termín jednání soudu (tzv. rok). Původ (žalobce) musel uhradit poplatky, úředníky na dané místo odvézt a zajistit jim stravu. Na místě sporných hranic musel postavit stan se dvěma stoly a lavicemi. Stejně tak musel zajistit dvě osoby vybavené potřebným nářadím (motyky, lopaty, sekery, dláta apod.) k vyznačení nových hranic (obr. 5).

Poté co soud zasedl, purkrabí navrhl stranám přátelské urovnání sporu. V případě, že k dohodě nedošlo, měly obě strany oznámit jména svědků. Následně byl vykopán hrob, ve kterém *na Božím umučení, toliko v košilích, bosi a bez pasův, s odpatými obojky, s nepříkrytými hlavami, kleče přísahali*. Nahota svědků byla symbolickým upomenutím, že se *obnaženi na svět zrodili, a tak že budou státi před trůnem spravedlivého soudce, v den posledního soudu*. Vykopaný hrob měl být taktéž symbolickým ztvárněním jejich vlastního hrobu do něhož budou jednoho dne uloženi a z něhož povede jejich cesta přímo ke *spravedlivému soudci*. Zde se budou zodpovídat i ze svého posledního rozhodnutí na tomto světě, jímž by bylo právě prováděné ohledání hranic. Celá, snad poněkud morbidní scenerie, měla soudce vést k naprosto pravdivému výroku v mezním sporu. Jistá „úleva“ byla poskytnuta osobám panského nebo rytířského stavu. Ty při přísaze stály nad hrobem proti východu slunce a měly zdvižené dva prsty (obr. 4). Po složení přísahy svědkové obou stran postupovali jednotlivě po mezních a hraničních znameních a za nimi jeli nebo šli všichni úředníci (soudcové) v čele s purkrabím. Svědkům, kteří ukazovali hranice nesměl nikdo překážet, předcházet je a nebo je okřikovat (obr. 3). Jejich výpovědi měli být již v průběhu ohledávání pečlivě sepisovány. Poté zasedl ve stanu mezní soud, který vyhodnotil všechna svědeckví a současně také poskytl oběma sporným stranám možnost zasahovat do jednání (obr. 5). Rozhodnutí soudu mohlo být odloženo, a to za účelem získání *naučení* od většího zemského soudu. Došel-li mezní soud k rozhodnutí (nález), úředníci nechali vytýčit nové hranice (Menšík, 154–187).

Poznámky

- 1 Vzhledem k omezenému rozsahu tohoto příspěvku bude věnována pozornost pouze základním otázkám hranic statků a pozemků na základě písemných pramenů týkajících se Čech a Moravy. Pozornost tedy nebude věnována problematice zemských hranic – k tomu srov. například Kameníček 1902, 403–406, 413–414, 445, 464; 1905, 526, 549, 554; Čáda 1947, 74–75, 134–135.
- 2 Pro množství jednotlivých údajů citujeme v závorkách zpravidla jen nejstarší a nejvýznamnější doklady.
- 3 Brandl považoval *úročiště* za místo uzavírání smluv týkajících se hranic, kde byly vztyčovány hraniční kameny (Brandl 1876, 350). Výraz se udržel v polštině ve tvaru *uroczyisko* a označuje část terénu (obvykle lesa) odděleného od jiných částí přírodními hranicemi; dále *obětiště*, místo soudů nebo místo bez lidí (Sobol 1997, 986).
- 4 V Polsku se takové hraniční kopce nazývaly *wangelnicze*, neboť do nich byly ukrývány hrnce s uhlím (*wągiel, wegiel* – uhlí) (Brandl 1869, 124).

Bibliografie

A. Prameny

- CDB – FRIEDRICH, G.–KRISTEN, Z.–ŠEBÁNEK, J.–DUŠKOVÁ, S.–VAŠKŮ, V. (edd.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. I. – V. Prague 1904 – 1993.
- CDM – BOČEK, A.–CHYTIL, J.–CHLUMECKÝ, P.–BRANDL, V.–BRETHOLZ, B. (edd.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. IV.–XV. Olomouc 1845; Brno 1850–1903.
- Kosmas – BRETHOLZ, B. (ed.): *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, Tomus II. Berlin 1923.
- KDm – BRANDL, V. (ed.): *Kniha Drnovská*. Brno 1868.
- KRožm – BRANDL, V. (ed.): *Kniha Rožmberská*. Praha 1872.
- KTov – BRANDL, V. (ed.): *Kniha Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. mor*. Brno 1868.
- LCS – BRANDL, V.–BRETHOLZ, B. (edd.): *Libri citationum et sententiarum seu Libri pühonné a nálezové*. I. – VII. Brno 1872 – 1911.

- MCar – HERGEMÖLLER, B.-U. (ed.): *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*. München 1995.
- Menšík – edice: JIREČEK, H. (ed.): *Spisy právnícké o právu českém v XVI. století*. Vídeň 1883, s. 148–218. Tisk: Jakob Menšík z Menštejna: *O mezech, hranicích, soudu a rozepři mezní i příslušenství jich v království českém sepsání...* Praha 1600. (citace v textu dle edice).
- Ordo – JIREČEK, H. (ed.): *Codex Juris Bohemici*. II/2. Pragae 1870.
- RedZZ – GLÜCKLICH, J. (ed.): *Nová redakce zemského zřízení království českého z posledních let před českým povstáním*. Brno 1936.
- SCHULZ, V. (ed.), 1913: *Registra vejpovědní mezní úřadu nejvyššího purkrabství Pražského z let 1508–1577*. Archiv český XXX. Praha.
- ZZ 1535 – ČÁDA, F. (ed.): *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*. Praha 1937.
- ZZ 1549 – JIREČEK, H. (ed.): *Codex Juris Bohemici*. IV/1. Pragae 1882.

B. Literatura

- BRANDL, V., 1869: *Staročeské právo mezní*. Právník 8, s. 117–127.
- BRANDL, V., 1876: *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*. Brünn.
- ČÁDA, F., 1947: *Povšechné právní dějiny československé*. I. Brno.
- ČÁDA, F., 1968: *Kniha Tovačovská – její rukopisy*. Studie o rukopisech 7, s. 77–192.
- JAN, L., 1999: *Úřad lovčích na Moravě ve 13. a na začátku 14. století*. In: Vyškovský sborník [1]. Slavkov u Brna, s. 19–36.
- KAMENÍČEK, F., 1902: *Zemské sněmy a sjezdy moravské*. II. Brno.
- KAMENÍČEK, F., 1905: *Zemské sněmy a sjezdy moravské*. III. Brno.
- KOCHER, G., 1992: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*. München.
- MACHEK, V., 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha².
- MAISEL, W., 1989: *Archeologia prawna Europy*. Warszawa–Poznań.
- SOBOL, E. (red.), 1997: *Mały słownik języka polskiego*. Warszawa.
- STIEBER, M., 1914: *Soud hraniční z dějin českého práva*. Praha.
- TEPLÝ, J., 1997: *Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“*. In: Vyškovský sborník historický 6. Pardubice, s. 9–32.
- ŽEMLIČKA, J., 1997: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha.

Zusammenfassung

Grenze der Güter und Grundstücke – ihre Dokumentation in den schriftlichen (juristischen) Quellen

Der Beitrag beschäftigt sich mit der in der Aufschrift angeführten Problematik. Die ältesten Grenzenbeschreibungen hängen mit der Begrenzung der sog. Umkreise (in der lateinischen Terminologie circuitus) zusammen. Die Bezeichnungsregel wurden im Sitten- und Landesrecht verankert. Die Grenzen wurden durch die natürlichen (z. B. Flüsse, Berge, Felsen) oder künstlichen (Steinhaufen, Wege, Gräben) Objekte vermarktet. In den Streitigkeiten um die Grenze spielten eine wichtige Rolle die Zeugen aus dem Kreis der Ortsbevölkerung. Die ältesten belegten Prozeßregeln, die mit den Grenzenstreitigkeiten verbunden sind, beinhaltet die Gesetzbuchvorlage Maiestas Carolina aus der Hälfte des 14. Jhs. und auch spätere Rechtsbücher und Landesverfassungen. Ausführliche Bestimmungen von den Rainen und Grenzen und auch von den Prozeßregeln beinhaltet die Arbeit von Jakob Menšík von Menštejn aus dem Jahr 1600.

Abbildungen:

1. Das Verrücken der Grenzsteine war ein schwerwiegendes Delikt. Holzschnitzwerk, Joost Damhouder: Praxis rerum criminalium. Frankfurt 1565, Fol. 233r (Kocher 1992, 116).
2. Jakob Menšík von Menštejn: O meze, hranicích (von den Rainen, Grenzen...), Praha 1600 (MZA Brno, G 21. Nr. 533, Titelseite).
3. Jakob Menšík von Menštejn: O meze, hranicích (von den Rainen, Grenzen...), Praha 1600 (MZA Brno, G 21, Nr. 533, Ausschnitt vom Holzschnitzwerk – Führung der Zeugen zu den Grenzen).
4. Jakob Menšík von Menštejn: O meze, hranicích (von den Rainen, Grenzen...), Praha 1600 (MZA Brno, G 21, Nr. 533, Ausschnitt vom Holzschnitzwerk – der Eid der Zeugen im Grab).
5. Jakob Menšík von Menštejn: O meze, hranicích (von den Rainen, Grenzen...), Praha 1600 (MZA Brno, G 21, Nr. 533, Ausschnitt vom Holzschnitzwerk – Sitzung des Grenzengerichts in einer Zelte, neben ist das Werkzeug zur Trassierung der Grenzen abgebildet).
6. Jakob Menšík von Menštejn: O meze, hranicích (von den Rainen, Grenzen...), Praha 1600 (MZA Brno, Nr. 533, Blatt XCI – Vom Mark- und Grenzstein).